

Trygve Riiser Gundersen, *Haugianerne 1. Enevælde og undergrunn* (Oslo: Cappelen Damm, 2022). 704 s.

Johannes Ljungberg, Linköpings universitet

1842 grundades tidskriften *Pietisten* i Stockholm av den skotske metodistpredikanten George Scott. Under de följande årtiondena blev den en av Sveriges mest lästa periodiska publikationer. Titeln signalerade en rak linje från 1700-talets pietister till tidskriftens redaktion. Det var ett högst medvetet drag. Grundaren Scott hade nio år tidigare i pamfletten *Några ord om wesleyanska metodisterna och deras lärosatser* (1833) argumenterat för att den avoga inställningen han mötte som metodistpredikant på svensk mark speglade hur pietisterna blev behandlade på 1700-talet. Därmed gjordes det forna skällsordet "pietist", som ingen kallat sig självmant tidigare, utan som enkom varit kyrkliga och statliga överheters beteckning på en heretisk eller åtminstone missriktad fromhet, till en identitet för att framhålla en offerposition som förtryckt av den offentliga kyrkan. Att denna 1800-talstolkning har format vår förståelse av de religiösa avvikare som var verksamma på 1700-talet under öknamnet "pietister" framgår av de många historievetenskapliga verk som har framställt dessa som tidiga företrädare av 1800-talets liberala tidsålder och dess frikyrkor.

Litteraturvetaren Trygve Riiser Gundersen erbjuder ett alternativ till en motsvarande tolkning av de ursprungliga norska haugianerna som modernitetens banérförare. Hundratals sidor ägnas åt att dekonstruera begreppen "Hauge" och "haugianer". Fokus ligger på hur dessa begrepp fylldes med innehåll under första halvan av 1800-talet, efter Hauges död, och hur de blev en bejublade del av det norska nationalmedvetandet. Gundersens kritiska perspektiv är ett välkommet bidrag till forskningen om 1700-talets nordiska religionshistoria, som annars brukar vila tungt på moderniseringsperspektiv.

<https://doi.org/10.7557/4.7693>

Copyright: © 2024 The Author(s). This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Lekmannapredikanten Hans Nielsen Hauge föddes på gården Hauge i Østfold 1771. Han dog inte långt därifrån 1824, 52 år gammal. Däremellan rörde han sig över stora ytor. Han besökte de flesta delarna av Norge och i viss mån även Danmark. Han bodde stundtals i centralorterna Bergen och Köpenhamn, men mest tid tillbringade han på landsbygden. Genom sina välspridda andliga skrifter var hans namn närvarande i många norska hem. I slutändan blev Hauge en så ledande figur för norsk väckelse att han kom att identifieras med den. Hände det något i ett hörn av Norge under 1800-talets lopp så kunde minsann trådarna dras tillbaka till Hagues fysiska besök och/eller hans litterära inflytande. Eller så skapades nya kopplingar: nya organisationer som grundades under 1800-talets lopp knöt Hagues namn till sig genom beställningar av byster och porträttbilder eller namngivning av missionsbåtar.

Hauge avled som sagt 1824, och han genomförde sina mest uppmärksammade missionsresor under 1790-talet. Men Gundersens bok tar avstamp i tiden efter allt detta. Därav titeln *Haugianerne*. Den centrala tesen som presenteras är att det inte var personen Hauge som åstadkom allt som förknippas med hans namn, men att det där "haugianska" har en egen historia som förtjänar att ställas i centrum istället för att hanteras som ett romantiskt appendix till biografien om Hauge. Det är imponerande att en så abstrakt analytisk poäng har resulterat i en bok som präglas av berättarglädje och som har belönats med både det prestigefyllda Bragepriset och topprecensioner i norsk dagspress. Anledningen är, förmodar jag, att Gundersen trots allt tar utgångspunkt i konkreta avtryck i 1800-talets kulturmiljöer. Tre porträtt av Hauge ställs i förgrunden: en byst, ett skepp och en biografi. Alla dessa objekt bär på en historia som ger kropp åt den abstrakta tesen: de blev till monument över Hagues gärning och fick en identitetsskapande funktion för nya generationer norrmän.

Trots att en betydande del av boken alltså behandlar 1800-talet är den högst relevant för 1700-talsforskningen. Bortom 1800-talets tolkningar av Hauge ställer Gundersen nämligen den aktive missionären i ljuset av de två tidigmoderna förutsättningar som anges i bokens undertitel: *enevelde* och *undergrunn*. För att förstå Hauge behöver vi förstå att han opererade under *envældet* och att mycket av verksamheten skedde *underjordiskt*. När det gäller den underjordiska aspekten gläntar Gundersen på ett område där forskningen har mycket kvar att uträtta: istället för att ge Hauge äran för att väckelser fick fäste i lokalsamhället uppmärksammar Gundersen vid flera tillfällen att det rör sig om platser där liknande fromhet kan beläggas både före och efter Hauge. Platserna betraktas därmed inte primärt som projektytor för Hauge, utan som miljöer som var särskilt mottagliga för den kände missionären. Detta kombinerade rörelse- och platsperspektiv får gärna intas oftare och mer systematiskt inom nordisk religionshistoria. För svenskt vid-

kommande är Maria Wallenberg Bondessons avhandling *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630–1800* (2003) ett intressant exempel på en sådan platsorienterad studie.¹

Det är emellertid slående hur Gundersen gör halt vid (Danmark-)Norges gränser. Även om boken övertygande slår hål på nationalromantiska föreställningar om Hauge så kvarstår Norges gränser som bokens ramverk. Hauges intensiva kringresande och kommunikation genom underjordiska kontaktytor väcker frågan om dessa kontakter verkligen inte överskred den norska landsgränsen. Det riktigt djärva greppet hade kanske varit att skriva en transnationell historia om Hauge: en historia som följer kommunikationen över landsgränserna. Det nationella ramverket är svårforcerat. I Danmark är det Grundtvig som är en symbol för symbiosen mellan bonderomantik, nationalkänsla och religionsfrihet. I Sverige var det istället den ovan anförda frikyrkokretsen kring tidskriften *Pietisten* som blev inskriven i nationalhistorien som en ledande folkrörelse och vägröjare för moderna friheter. Samnordiska perspektiv behöver inte nödvändigtvis fokusera på att förena dessa stora namn. Istället kan fokus ligga på *undergrunden*: att söka förbindelser mellan lokala miljöer, däribland dem som Gundersen emellanåt låter figurera i förgrunden.

Den här boken har fått stort genomslag i Norge, men det har också uppstått en kritisk debatt om hur den är skriven. Den friare stilen med inslag av inlevelsefulla och närmast skönlitterära återgivning av egna tolkningar har mött kritik för att sakna akademisk stringens, vilket kanske kunde begäras av en bok som gör anspråk på att utmana det rådande forskningsläget.² Visst finns det rimlighet i det påpekandet. Jag betvivlar inte att boken bryter ny mark, men jag blir inte direkt upplyst om hur den gör det. Visst finns det fotnoter och referenslista, men skrivsättet gör det ibland ottydligt vad som är återgivning av andras forskning, eller vilka hävdvunna påståenden i forskningen som boken omprövar.

Förhoppningsvis placeras mer detaljerade omprövningar av rådande forskning i forskningsartiklar. Det vore i så fall en rimlig uppdelning. Den här boken har trots allt en mer berättande ambition. Som jag läser boken består det främsta bidraget i ett perspektivskifte: från att betrakta Hauge som en urgestalt för väckelsen till att granska de olika tidslager som finns i fenomenet Hauge, före och efter huvudpersonens livstid. Gundersen är knappast ensam om att föredra ett sådant skrivsätt. Mina associationer går till de augustprismominerade svenskspråkiga böckerna *Vid tidens ände* (2014) av Håkan Håkansson och *Gutenberggalaxens nova* (2016) av Nina Burton, som båda låter en gestalt – i Håkanssons fall profeten

¹ Maria Wallenberg Bondesson, *Religiösa konflikter i norra Hälsingland 1630–1800* (Stockholms universitet, 2003).

² För en allsidig resumé av debatten, se *Vårt Land*, 13 april 2024, s. 43.

Johannes Bureus och i Burtons fall renässanshumanisten Erasmus av Rotterdam – stå i förgrunden för att belysa perspektivskiften i forskningen om deras respektive historiska sammanhang.³ Det är en genre som har sitt existensberättigande.

Min huvudsakliga kritik är därför inte skrivsättet, utan att boken är omständlig att läsa. Den röda tråden drunknar i breda redogörelser för historiska sammanhang och framför allt sidospår om allsköns teoribildningar. Alltifrån Habermas teorier om borgerlig offentlighet till Gramscis teorier om hegemoni förklaras utförligt i olika digressioner för att illustrera allmänna drag i 1700-talets europeiska samhällen. Teorierna är förvisso inte oviktiga för argumentationen. Exempelvis framhålls Gramscis teori om hegemoniska system som ett viktigt alternativ till Haugeforskningens tendens att framställa Hauge och hans efterföljare som en andlig rörelse utan att beröra dess politiska intentioner eller implikationer under enväldets tidevarv. Det är en övertygande tolkning, och av den efterföljande debatten att döma är det en viktig poäng. Gundersen har nämligen kritiserats för att inte göra skillnad mellan religion och politik.⁴ Likväl gör det en komplex bok mer omständlig att dylika teorier presenteras löpande genom texten. Läsbarheten underlättas inte heller av att centrala teman upprepas eller får sin fortsättning hundra sidor senare. Teorier och kontexter om uppror, statsmakt, offentlighet och medier återkommer flera gånger genom bokens sju delar och 700 sidor, som dessutom inte följer något enkelt kronologiskt upplägg utan istället är sorterade under poetiska substantiv som "Forskjell", "Folkemening", "Uenighet", "Olydighet", "Makt" och "Fordømmelse". Det gör det svårt att navigera i boken.

Men nog finns det gott om pärlor längsmed vägen, särskilt för den som kan tillåta sig att hoppa över några sidor när ännu en teori förklaras eller ett tema repeteras. Boken ger verkligen ett nytt perspektiv på haugianerna. Den utmanar rådande forskning genom nya angreppssätt, analyser och skrivsätt. Gundersens tegelsten är därmed ett lika friskt som välkommet tillskott till nordisk religionshistoria.

³ Håkan Håkansson, *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand* (Göteborg: Makadam, 2014); Nina Burton, *Gutenberggalaxens nova. En es-säberättelse om Erasmus av Rotterdam, humanismen och 1500-talets medierevolution* (Stockholm: Albert Bonniers förlag, 2016).

⁴ Knut Dørum & Helje Kringlebotn Sødal, "Ulike tolkninger av haugianismen – presisjon og proporsjon", *Historisk tidsskrift* 103 (2024): 59–64.